

בנפתולי הפרוזה הפלסטינית*

דרך במפעלו זה, והוא נחשב עד היום לטוב ולמשובח מבין תרגומי שקספיר ברחבי העולם הערבי. גם את הקול והזעם מאת ויליאם פוקנר תרגם ביצירותיו מופלאה לשפה הערבית, בנוסף לעוד רשימה ארוכה של יצירות ספרותיות מערביות חשובות.

חשוב לציין כי ג'ברא נמנה עם חברי "הכורת בע'דאד לאמנות המודרנית" (جماعة بغداد للفن الحديث) שנוסדה בתחילת שנות החמישים ואיגדה יוצרים ואנשי תרבות עיראקים, שבבוא הימים נהפכו לקולות הקאנוניים של תנועת האמנות והתרבות הערבית העיראקית. התקופה ההיסטורית שבה חי ופעל ג'ברא, אפשרה לו לבוא במגע ישיר עם גדולי הסופרים והיוצרים בעולם הערבי בכלל, החל במשורר הפלסטיני אבראהים טוקאן, ובמדינת עיראק בפרט, היכן שרקם קשרי עבודה והשכלה עם האליטות האינטלקטואליות והתחבר לסופרים העיראקים המהפכניים בדרך שאיבא אלטיאב ועבר אלולהאב אלביאתי.

ע'סאן כנפאני عسان كنفاني (1936-1972) הסופר הלווחם יליד עכו, הוסיף נדבך חשוב ביצירת הפרוזה הפלסטינית. כנפאני, שנמנה עם שורות "החזית העממית לשחרור פלסטין" עד להירצחו בידי המוסד הישראלי בכיירות בשנת 1972, היה גם הוא איש רב פעלים - עורך, עיתונאי, איש חינוך ומבקר ספרות ותרבות. הרומן גברים בשמש פרי עטו זכה להדים רבים ברחבי העולם הערבי. ברומן מתואר מסע התגנבותם של שלושה פלסטינים אל פרנסתם ואל מותם בדרך אל כווית, כאשר הם מוסתרים בתוך מכילת מים על משאית. הם נספים בתנאים טרגיים, ובנסבות מגוחכות (שיחת חולין על אשה בין נהג המשאית לאיש ביטחון), לפני שהגיעו ליעדם. בספרו על "הספרות הציונית" היה כנפאני חלוץ בחקר ספרות האחר/אויב. זהו ספר רחב היקף שזכה גם הוא להדים רבים ברחבי העולם הערבי ועורר בו עניין לעסוק בחקר הספרות הציונית. יצירותיו של כנפאני נלמדות גם היום באותו להט כבעבר, וחלקן נכנסו אל תוכניות הלימוד הפלסטיניות והערביות. הדיאלקטיקה בין ספרות לבין פוליטיקה משתקפת במכלול מפעלו הספרותי של כנפאני, אשר כתב את חיי הפלסטיני המובס, הפליט והעקור, ותיעד אותם כמי ששם את פרטיהם תחת זכוכית מגדלת.

קשה לדבר על הפרוזה הפלסטינית בלי לציין את אמיל חביבי (ميل حبيبي) (1921-1996). הסופר יליד חיפה שהתגורר בנצרת, פעל גם בזירה הפוליטית במסגרת המפלגה הקומוניסטית הישראלית, וגם בזירה הספרותית - דבר שגרם לו להתחרט, כפי שהצהיר, על שנשא "את שני האבטיחים ביד אחת, אבטיח המחויבות הפוליטית ואבטיח היצירה הספרותית". בין השנים 1971-1989 ערך חביבי את יומון 'אל-אלתחאד' החיפאי והיה לרמות עיתונאית-ספרותית מוערכת. הוא חידש חידושים רבים, בין אם במישור השפה והעריכה, ובין אם במישור התכנים והפולמוסים שהתעוררו מעל רפי העתון. הרומן האופטימיסט المشاط - הכרוניקה המופלאה של היעלמות סעיד אבו אל-נחס אל-מתשאאל ראה אור בשנת 1974 ובעקבות ההדים שעוררה היצירה הייחודית, היה חביבי לסופר חוצה גבולות. מוטיב האירוניה, ברומן זה במיוחד וביצירותיו האחרות בכלל, נחשב לאחד המוטיבים המרכזיים ביצירתו. חביבי הוביל את הפרוזה הפלסטינית אל מקומות חדשים לחלוטין, בכך שבפעם הראשונה חוצה יוצר פלסטיני גבולות אל רחבי העולם הערבי דרך פרוזה ולא דרך שירה. המשורר המתרגם אנטון שמאס חתום על העברת "האופטימיסט" אל העברית. משימת תרגומו של חביבי, יש לציין, לא קלה בלשון המעטה, ועיקר הקושי שלה נובע מן המיזוג המושלם שיוצרת השפה החביבית בין ערבית קלאסית גבוהה לבין ערבית מודרנית קלילה. כמו כן השתמש חביבי בתבניות כתיבה מהקלאסיקות הערביות העתיקות ויצק אליהן תוכן חדשני.

הפרס הבינלאומי לרומן הערבי, פרס שהוא הגרסה הערבית לפרס מאן בוקר הבריטי (ובשיתוף עמו), שנוסד בשנת 2007, הוא הוכחה ניצחת לדריכת כוכבו של הרומן בספרות הערבית. אמנם הפרס עורר סביבו פולמוסים רבים ועזים.

שאלת הפרוזה הפלסטינית שונה בעיקרה משאלת השירה. השירה, מטבע ההביטוס הפואטי הכלל ערבי, והפלסטיני בפרט, דחקה בגסות ובסחף כמעט חד סטרי את ז'אנר הפרוזה. המשורר בתרבות הערבית הקלאסית היה "כוכב על", שופר של הממסד, שופר של המודרים במקרים אחרים, נביא זעם, והוא זה שתפס את העמדה הגבוהה על הסקאלה של היצירה התרבותית. עמודי התווך של רפרטואר הספרות הערבית היו המשוררים,

החל מתקופת הג'אהלייה (הקדם אסלאמית) ועד לסוף המאה התשע-עשרה, תחילת המאה העשרים. מאחר שז'אנר הפרוזה האמנותית - הרומן והסיפור הקצר - נברא במערב המודרני ולא במזרח שלנו, אך זמן לא מבוטל עד שהחל מחלחל אל הזירה הספרותית הערבית. על רקע "אפליה" זו צמחה עם תחילת המאה העשרים הפרוזה הערבית, ואפילו הצליחה לקצור את הפרס הנחשק מכל הפרסים הספרותיים (נובל), שבו זכה הסופר המצרי המנוח נגיב מחפוז בשנת 1988. מצרים ולבנון היו שתי המדינות הערביות החלוצות

בכניסה אל הכתיבה החדשה, אשר שברה את הדומיננטיות של השירה (הקלאסית כמובן, עד שהחלו תמורות בז'אנר השירה עצמו). סופרים דוגמת ג'ורג'י זיידאן, תופיק אל-חכים ויוסף אדרים היו מפלסי הדרך של כתיבת הסיפור הקצר והרומן.

לפרוזה הפלסטינית אין שורשים עמוקים, אולם היא זכתה בכמה תופעות מעניינות, עשירות ושוות עיון. אחד הבולטים מכותביה הראשונים היה הסופר, הצייר, המתרגם ואיש האקדמיה ג'ברא אבראהים ג'ברא جبرا إبراهيم جبرا (1920-1994) - איש אשכולות פלסטיני (יליד בית לחם שעבר לאחר לימודיו באנגליה ללמד באוניברסיטאות עיראק, שם השתקע ומת) אשר נע על ציר ההשכלה הערבית והמערבית בו בזמן. החינוך וההשכלה שרכש ג'ברא באוניברסיטאות המערביות והערביות השפיעו עליו בצורה מהותית, ויצרו "מרחב שלישי" (כלשונו של הומי באבא) של יצירה שהיא מעין יצירת כלאיים המושפעת משתי תרבויות - הערבית הפלסטינית, והמערבית-האירופאית. ג'ברא לקח על עצמו אחריות כבירה בהנגשת תיאוריות ויצירות ספרותיות רבות מן המערב אל הקורא הערבי, מפעל שהסתעף לעשרות ספרים בתחומי היצירה, התרגום והעיון. תרגום הטרגדיות הקומדיות של שקספיר מציב ציון

אלי כהן

החליפה

בְּקֶרֶב תִּגְיַע הַחֲלִיפָה הַחֲדָשָׁה שְׁלִי
 שְׁתַּחֲלִיף אֶת הַיְשָׁנָה, הַבְּלוּיָה.
 יוֹם אֶחָד אֶתְעוֹרֵר,
 אֲגִשׁ לְצַחְצַח אֶת שְׁנִי,
 אֲבִיט בְּמִרְאָה הַיְשָׁנָה,
 וְאֵז הַיָּא כְּבָר תִּהְיֶה שָׁם,
 מוֹנַחַת עָלַי בְּאֶפֶן מְחֻלָּט,
 מִתְאַיְמָה, לְלֹא צֶרֶךְ בְּתַקְוָנַיִם,
 לְלֹא פֶתֶק הַחֲלֻפָה.
 כְּשֶׁאֲגִשׁ לְמִטְבַּח לְשִׁתוֹת אֶת הַקֶּפֶה,
 הַיָּא לֹא תִרְגֹּשׁ מִיַּד בְּהַבְדֵּל.
 יִתְכַן שְׁמִשְׁהוּ יִרְאֶה לָּהּ מוֹנֵר,
 אֵךְ הַיָּא לֹא תִקְשֶׁר.
 בְּעֶרְבִי, כְּשֶׁנִּשְׁבַּע עַל הַסֶּפֶה,
 הַיָּא תִעֲלֶעַל בְּאַלְבוּם הַתְּמוֹנוֹת,
 תְּסִיט קְלוֹת אֶת מִבְטָה אֲלֵי,
 תִחְזוֹר לְתִמְוֵנָה עִם הַחֲלִיפָה הַיְשָׁנָה,
 וְאֵז, אוֹלֵי תִדַּע.

אגירה

בְּבִקְרִים אֲנִי מְחַשֵּׁט וְאוֹגֵר
 מְשֻׁפְּטִים עֲזוּבִים מְעִתּוֹנִים יְשָׁנִים
 כְּמוֹ חוֹלָה בְּמִחְלַת הַאֲוִי-סִידֵי,
 וְהֵם כְּנִמְרִים וְקָנִים בְּסוּגָה,
 מְחַפְּשִׁים פְּרָצָה לְהִשְׁתַּלֵּט עַל נִשְׁמָתִי
 לְפָנַי הוֹפְעֵת הַקֶּרֶס הָאֶחְרוּזָה.
 מְלִים אֲנִי שׁוֹמֵר בְּאַרְנָקִים
 הַתְּלוּיִים לִי עַל צִנְאוֹרֵי
 כְּמוֹ אֶסִימוֹנִים לְשִׁעֵת צְרָה,
 וְלִפְעָמִים קוֹל צִלְצוּלִם
 מְזַכֵּיר לִי אֶת יְמֵי יְלָדוּתִי.
 וְהָאוֹתוֹת,
 הָאוֹתוֹת הַשְּׁחֹרוֹת, הַתְּלוּשׁוֹת, הַשְּׁדוּפוֹת,
 שֶׁרַק לְפָנַי רָגַע בְּתֵרוֹ הַלּוּמוֹת,
 רוֹקְדוֹת לְפָנַי בְּחִלּוּמֵי,
 מִתְחַנְנּוֹת, בּוֹא הַצֵּל אוֹתִי
 וְהַבְּחִיכָה לֹא בְיָדִי.

חוסין אל-ברע'ותי¹ حسین البرغوثي (1954-2002) - משורר וסופר פלסטיני יליד הכפר כובאר שלייד רמאללה, היה ממייסדי "בית אל-שער" הפלסטיני (בית השירה) ועורך כתב העת 'אל-שועראא'. ברע'ותי היה איש של התנסויות, בחיים וביצירה. כתב שירה פילוסופית, ויצירתו החשובה ביותר, לדעתי, היא הרומן האוטוביוגרפי **האור הכחול** (الضوء الأزرق).

עוד חופן של שמות יצוק בצוותא את יסודות הפרוזה הפלסטינית, דוגמת ח'ליל ביידס, תוופיק פייאד, מחמוד שוקייר, סמירה עזאם, ריאד ביידס ורג'אא' בכרייה. אך בו בזמן אפשר לומר שהתמורות שחלו בפרוזה הפלסטינית היו צנועות, מועטות ודלילות לעומת הדינמיקה התוססת של השירה. עובדה זו הנה פועל יוצא של גורמים רבים, שונים ומשונים, שדחקו את הפרוזה האמנותית אל השוליים לטובת השירה. אפילו משוררים ידועים, שהתפרסמו בזכות שירתם, דוגמת תוופיק זיאד ופדווא טוקאן, כאשר התנסו בכתיבת פרוזה, נדחקה גם היא הצידה.

אם נעיין במתרחש כעת בעולם הספרות והתרבות הערבית, ניווכח לדעת כי התחולל בו מהפך שגרם לרומנים להיות ה'אנר המיוצר והנחשק ביותר. הפרס הבינלאומי לרומן הערבי, פרס שהוא הגרסה הערבית לפרס מאן בוקר הבריטי (ובשיתוף עמו), שנוסד בשנת 2007, הוא הוכחה ניצחת לדריכת כוכבו של הרומן בספרות הערבית. אמנם הפרס עורר סביבו פולמוסים רבים ועזים, והיו שטענו כי זהו מסחור של הספרות ויחסי ציבור יותר מאשר עשייה ספרותית רצינית; אך למרות כל הטעונונים מהצד הזה, אי-אפשר להתכחש לעובדה שהרומן היום (יותר מהסיפור הקצר) הוא הסוגה הערבית הנכתבת ביותר, בנוסף לכך שסביבו מתרחשים רוב הפולמוסים הביקורתיים.

הכותבים שנבחרו להיכלל בלקט הפרוזה הפלסטינית **נכבה** לייט נמנים עם הגל/ הזרם הספרותי החדש. בחרתי לא לתרגם את הסופרים הקאנוניים, אלא דווקא את החדשים, שאולי יהיו את הקאנון החדש/העתידי. זהו זרם שחולם על שינוי שינוי תבנית. שינוי שפה. שינוי עולם. שינוי הפוליטיקה. שינוי סדרי עדיפויות. שינוי גלגלי שינויים שנסחקו. שינוי הסטטיות שאפפה את הפרוזה הפלסטינית. פריצת סוגיות הטאבו החברתיות/דתיות/אסתטיות. אפשר להבחין שרובם של הסופרים באנתולוגיה מתחקים אחר התנסות בכתיבה חדשה, במישור השפה ובמישור התוכן. פרוזה ששואבת מן התיעוד היומיומי, צדה את הרגעים הקטנים, נשענת על האירוניה הביקורתית ועל הפנטזיה. הדור החדש של הפרוזה הפלסטינית אינו חושש לחרוג ממוסכמות ספרותיות ומנסה, למרות כל הסיכונים הגלומים בצעד כזה, לפלס לו דרך חדשה. הזהות הפלסטינית החדשה מתעצבת דרך נפתולי החיפוש.

הפרוזה הפלסטינית החדשה מחפשת את דרכה באין דמות אב שאותה תאמץ (ותמרוד בו - כמו בשירה: "חרדת ההשפעה"), דבר המשתקף היטב באקספרימנטליזם הסוחף שמאפיינ אותה. עמעום רב עוטף את יצירת הפרוזה של הדור הזה. העולם הבדוי שלו נוטה יותר לפנטסטי ולעיוות המציאות. בדור הקודם של הסופרים הערבים, יצירות המופת של הפרוזה היו ריאליסטיות, והריאליזם היה הזרם הקאנוני. הדור החדש מתחיל ממקום אחר. מנקודה אחרת. מנסים לייצר נראטיב לא כפי שהתבקש בדור שקדם להם, אלא כפי שמבקש זאת כיוונם הספרותי העכשווי.

מתוך העמעום הפנטסטי הזה, הקשה לעיכול לפעמים, נולדו שאלות הפרוזה הפלסטינית החדשה, גבולותיה, התעצבותה, כיווניה העתידיים ויכולותיה לשרוד ולהתפתח, ולהעלות את רוח התקופה.

* מתוך: המבוא לקובץ **נכבה** לייט וסיפורים אחרים, לקט מהסיפורת הפלסטינית החדשה, ליקט ותרגם מערבית: אלטייב ע'נאים, ערכו: אלטייב ע'נאים, יוסי גרונבסקי, הוצאת מטען 2014, עמ' 132